

११
८

ग्रन्थनामः-

व्याख्याकर्तृनामः-

विषयः-

अथ

“संक्षेपशास्त्रीरक्कम्” (संक्षेपरव्याजम्) ।

“श्रीमधुसूदनसारस्वती” ।

“अद्वैतवेदान्त” ।

/ Sankhepshasitkam .

११८५

११
८

श्यामभ. का. के. ४०५.

१॥
८

ॐ संक्षेपशारीरकम् ॥

९१

१५०

+

॥ संक्षेपशारीरकटीका ॥

॥ मधुसूदनसरस्वती प्रणीतम् ॥

पक्षेतरवदाकोर्मुखतोऽर्थो न दाऽशानाभावेन न दधिस्पष्टं न दधु भवा भावादेव न तद्भावादिसाहचर्येन म इति भाषांतरेण शब्दांतरेण । तदाजीवः परपुरुष एवेत्य
नेनाभिहितं शानाभावः सूचितं कस्य जीवस्य दानिरे न्वयेन दुखरागादि सारसर्वथा भावेन निबीजतो संसारकारणरहितो मुपगम इति वाक्यं तत्र । अत्र त्वपि न
मंसः स्वष्टमनुभवो नास्ति यस्मान्न स्यादेता निवाक्यान्तु कानीत्यर्थः । ममाप्येता दृष्टावाक्यान्तु चैते न चैता वतामम तदाऽशानाभावोऽभिप्रेतः किं त्वहं न जाना
मीत्येव स्वष्टमनुभवमपमानं विद्यमानमपि न दधि घनानत्रायै बुद्ध्यादिकार्यमाह । हित्यभिप्रेते वेति तत्र त्वं बुद्ध्यादिमदीयमपि वचने यास्यमि सात्रापे
नाह । अशानतऽज्ञमनिहीन तमेति । अहंकारघटिताज्ञानेन गोचरस्य विकल्पकमनिहीन तमेत्यर्थः । सकलं कामादिकार्यं अनवकरे अवच्छेदकरहितेता
ममाने विस्तीर्णे त्रिविधपरिच्छेदरहित इति यावत् । चित्सागर इत्यादिसंज्ञा प्रतीचक तुष्टयं समानाधिकरणं न तु सुखं प्रावु करीत्यात्मनो भवतु सुद
त्वादिनित्यमुक्तता तु न घटने जायतस्व प्रयोर्विविधदुःखान्यनुभव तस्मादयो गादि सारसर्वथा न दादुखादि वैधप्रतिभासेपि न स्यात्स न्योपाधिक न मा
स्फटिके लोहित्यादिवन्मिथ्यात्वात् न स्रज्जकारहंकारस्याविघ कत्वेन तथा सा ज्ञात्रदादौ विघ वस्तुतो मुक्तः शुद्धश्च भवत्येवात्मा सुखं सुखो न तु त्वनिभा
सस्याभावा नित्यमुक्ततादि न स्यात्ता नु पप न भि स भि प्रे साह आसीदिति । आनीय निधेयं प्राप्य न तु र्वसु सुप्तिकाले नेत्यत्र हेतुर्वीजिधमादिति । उपा
धिनमात्मनि दुःखप्रसजकोऽहंकारस्रज्जजंत त्वादि सार्थः । इति हेतुः । अति निमित्तः नित्यशुद्धादिरूपः । न तु किं न दा तमः मदहंकारादिकारणं
स्यात् । अशानमेवेति चेन्न । स्वप्रकाशश्चिद्रूपात्मनि शानाभाव रूपस्य तस्या स भवात् तस्याहंकारादिकारणं त्रयोणाच्चा । अनादिभाव रूपं च शाने मानही
ने तस्य निवर्तकानिरूप एतेनानि निक्षिप्रसंगश्च । अति न त्राह । स रूपमिति । भावरूपमित्यर्थः । एतदशानं तत्त्वमिति आ वरणं ता नु भवात् स रूपमिति
सर्वथाः । स्वप्रकाशम तत्त्वेऽक्षपातति शयानं द बुद्धि एत न्नास्ति न प्रकाश इति विपरीतं व्यवहारदर्शनेन न चोग्यता रूपावरणं प्रयोजक तयाऽहं बु
स्तुता नानी सनु भूपमाना शानमेव कृते । भगवता चोक्तं । अशाने नाहं न शानमिति । तच्च भावरूपं आवरकत्वात् स मिद्ध तमेव दिसु तमाना भावरूपत्वसि
द्धे स्यात् । अहंकारा पुपा नूनत्वेन कोचिदनुपपत्तिः । नापि तन्निवर्तकानिरूप एव स्वरूपात्मकचित्प्रकाशस्योक्ता वरणं प्रतिबद्धस्यानिवर्तकत्वेपि सहावाक्य
मिति तत्त्वबुद्धिभावात् साक्षात्कारा वा वरणनाशे प्रतिबद्धरूपस्य तस्यादि वा करवज्ज उप्रकाशरूपत्वसिद्धि साक्षात्कारस्येव वा तन्निवर्तकत्वेपि पपने रिसा दि प्रा
गेवोपपादितं ततो न किंचिदवच्छिन्नमिति भावः । किंच स्वप्रकाशसर्वविद्वादि निस्त्रुटस्य चंगी कुर्वद्दिस्त्रुटस्य नेः प्राकृत दस्फुरणरूपं तदसं शानमंगी क्रि

यते तद्भाव रूपमेव । अत्र वरण मभ्युपेये संविद्धि प्रत्यक्षप्रकाशस्य जड रूपस्य वा शानस्य तन्मतेऽभावेन तद्भाव रूपान्ता न स्य तन्मतेऽसं वा ता वस्तु तस्ते
भावेन विदुस्त्यादिभो निमूलतया पित हो चर भावरूपा शान सिद्धि उक्त विषय मानन्मतेन त्र शानाभाव रूपान्ता न स भवादिसा शये नाह । प्रावादु केरि
ति । अत्रेऽस्य नेः प्राकृतवेदेने अस्फुरणमुपपत्तिः प्रावादु केरि पित द शानेन तथैव भावरूपमेव चित्तव्यमिति सर्वथाः । एव कोरोक्ता भावरूपा शानाभावे हेतुमा
ह संवेदनेन खल्विति । बुध्यभावः संवेदने जड बुध्यभावश्च नाभ्युपगम इति योजनीयं । एवमनादि भावरूपा शानमुक्तमेव विस्मरण शीले प्रत्युपपाद्या स्य ज
गदुपादानत्वं फलितं व दत्त सुखो न दावा भाववादिभूत्या चार्थवत्त्वसा मविरोधं प्रागुक्तमुपसंहरन्नात्मनो नित्यशुद्ध्यादि फलितमाह तस्यादिति । आत्म
विषयमधिकृत्य विरुद्धं नोच्यते । येदावसानवचनानि सता सोम्य तदा संपन्नो भवति सानि संपन्न विदुरित्येव भावी नित्यं द्याख्यातारो मुनीश्वराः भू
रिषु बहुसुस्थाने सुप्रदेवेषु अवकोरोऽसुध्यादि वैधः । एवमशान प्रत्यवगते च सुखं भि काल इत्यत्रोक्तं मशान सत्त्वमुपपाद्यते थापित दवगतिर्न स भवति
तदवगतेः प्रमातृभावाद्भावे वा न दुपाधेरहंकारस्यापि न यसत्तापनेः सुखं प्रभावापा ता नूनत्वं दासाक्षि एव तदवगतिरिति वाच्यं लोके प्रमातुरे वसा
क्षित्वा वगमात् । विनाऽहंकारकूटस्यासंगत्वेन न्यस्य साध्य सर्वथा योगेन साक्षित्वा स भवाच्चेत्याशं का सुखं प्राव शानमात्रस्य साध्यत्वात् सर्वथा स्यात्तादेरपि
चैतन्यस्वभावा नुशोधेना शाने मात्र प्रयुक्तोपपत्तेरहंकारस्य तत्रानुपयोगदसंभवाच्चा शानोपहित एव चिदात्मा तदा शान साक्षित्वा साक्षित्वा त वस्तु साक्षी
चल एव चान्यदाहंकारेण व्युपहितो हंकारते ईर्षसाक्षी अन्यथा ति प्रसंगात् । तदुभयोपहित एव शानं जव निमये स्य शान वस्तु साक्षी न वतीति प्रमातुः सा
ध्यस्याहंकारविशिष्टस्य कृापिसाक्षित्वमिमांशेनाह । साक्षित्वमात्मतमसेति तर्हि साक्षिणेव सर्वप्रतीति स भवात् किं प्रमात्रे पारी कालो कसिद्ध प्रमात्रा
दिव्यवहारस्य निर्विषयतापेणा न दभावे कर्तृत्वा यपेणा ज्ञस एव बुद्धि तादा त्म्यापन्नः प्रमात्र मतया । प्रमाता जगति न वति सुखो न तु बुद्धेरेवाभावात्
तद्भावोपी साह । अति केचु केनेति । बुध्यभावे प्यशान रा वलस्य तदा प्रमा तृत्वं किं न स्यादिसा रं क्य प्रमाया बुद्धिपरिणामविरोधसंघटित चे तन्य रूप
त्वा कर्तृत्वरूप प्रमा तृत्वं बुद्धि संधि डित स्येव घटनेना शानमात्रं रा वल स्ये स भि प्रे साह । यद्देव क मिति । ननु सुखं प्रो बुध्यभाव एव कुतः येन तद्
धीने प्रमा तृत्वं न भवेत्तदहंकारा बुद्धिर्न षे सनु भवोक्ति । न चाननुभवादेव तदभावः कल्प्यत इति वाच्यं तथा सत्य शानस्यापि स्पष्टमनुभवान्निर्वि
कल्प्य क मात्रस्य च तदसत्त्वं शो कानि वतं क्ता द शानस्याप्यभावः स्यात्तत्र त्रुति कार्य ज्ञातं सत्त्वं रूपेण तिष्ठतीत्येतदप्यनुभवान्निर्विधेति चे

मोक्षः यं कार्यं कामये सोऽप्यस्य कल्याणवर्गसमुत्तिष्ठतीति फलश्रुत्यवगन्तव्यं सामगानादिभिरपि च शब्दैः स्वविगर्हमानं लोकां न कामान्नी कामरूपान्नु सी च रत्नस्य
 सौम्यं सर्वं लोके पुनश्च चरितं भवति मनुष्येता न कामान् न पश्यन् प्रमत्त इत्यादि श्रुतिगते कामान्नादिन तत्त्वरूपं स्यादित्यर्थः। मुक्तिं मुक्तो वा तत्त्वार्थः। ननु
 सिद्धांते यं वादगते देवता विग्रहादियथापेयते एवमुक्तं स्यात् सामगाना च भुपेयतां तत्त्वा चोक्तानि प्रसंगोपीष्ट एव स्यात्। सत्यमानं नरादिविरोधाभावादर्थे वा
 दनेन्यदेवता विग्रहादि प्रत्ययस्वत्वं प्रागल्भ्यं स्यात्सर्गतः प्रागल्भ्यान्पाया तदुपगमो मुक्तः सामगानादेस्तुरारी रोदिसाये क्षत्वा-भुक्तो चाप्यायमशरीरोम
 तः अशरीरं कवसं न तथा विद्याको मरुपादिभिरुक्तं इत्यादि श्रुतिभेः शरीरादिप्रतिषेधान्न दपेक्ष सामगानादिदर्थे वा दादन्यपरोदवगतो भुपेयतु मयुक्त इत्या
 ह अर्थवादगतमित्यादिना। स्पष्टार्थान्यक्षराणि। ननु श्वरत्वस्य परमात्मनी वशरीरा धनये क्षत्वा दुक्तं श्रुति विरोधाभावादर्थे वा दगते न दुपेयमि
 त्यादी कृतं थापि निर्विरोधपरश्रुत्यै तस्विरोधात्तदपि सामगानादिसममित्याशयेनाह। श्वरत्वमपीति नेति नेत्यस्मूलमन लु अतो न्य दार्तमि
 त्यादि श्रुतिभिर्भेद दर्शनादप्यादि भाजः सारिणो दृष्ट्वा दुरिबते रसागिरिर्न सर्वं निरुक्तं। भयानी दातु श्रुतिमात्रमात्रानेपरिरोधयति तद्विरोधा
 दी श्वरत्वमपि न दानोपेयमित्यर्थः। ननु दाहते श्रुतिः मायापाधिकं मेव श्वरत्वादि विरोधी निषेधति न तु स्वाभाविकं भगवतो भगवा बो दी र्ति तं श्रुतं भगव
 त्त्व प्राप्तिरुपाया मुक्तो न दुपेयमित्याशोक तेषां पाथीति साक्षादित्यस्यैव वर एतिर श्रुति। पुनः प्रावृत्तु रावृत्तमानाः इह सस्वराडित्यादिका ये
 श्वरे उच्यमाना विश्वेश्वर्यं तु निरस्तं निर्विको पाथित्वरूपं भागवतमिति सर्वं धः। निवेद्य श्रुतीनां पाथिक विरोधनिषेध परत्वे फलितमाह। ननु
 श्रुतिः अस्य निरुपाधिके श्वर्यस्य अविरोधे फलितं माह मुख्यमिति। सिद्धांती तु सोपाधिके श्वर्यातिरेकेण निरुपाधिकस्वरूपभूते श्वर्ये माना भावो दुक्त
 विभागो न युक्तः निरपेक्ष परमात्मवस्तुनः सापेक्षे श्वर्यस्वरूपत्वं चायुक्तं न एव भगवत्त्वे अपि मायिके श्वर्यादिसंवेधे निमित्तीकृत्य न वर्तते यदि
 तु मुक्तिं दत्ता या मुक्तिं ता तस्य निरुपाधिकत्वं स्वरूपत्वं चास्वीयेते निषेधश्रुतीनां च सोपाधिकां स्वरूपविषयत्वं दाति प्रसंग इत्याशयेन दूषयति साम
 गानमिति। स्पष्टार्थान्यक्षराणि। सामगानादौ मन्त्राभावाद्दुक्तं द्वैविध्यमिति यद्युच्येत तदेव श्वर्यमपि तु न्यमित्त्या श्वर्यं परमात्मानुवादेनो विच्छेदो न। सा
 मगाननर्थे स्यादिना। इहामिति लोके दयो रिति वा। ननु धा न वेदित्यत्रा पिते तज्जगत् विग्रहादिसंवेधः। ननु श्रुते श्वर्यमस्य साक्षात् स्वरूपमवबो
 धस्तुत्वादितु न्यमिति ननु दृष्ट्वा मुपेयं कर्तुं नित्यं वैवर्धकं शानेता वद्वैविध्यमुपपादयति। शानमस्तीति। बाह्यगोचर इन्द्रियादिसंज्ञिकं कृष्टार्थविष

क्रियते स्वतन्त्रमुक्तं वा द्वितीयान्तरूप इत्यर्थः। एवमीति न व्यतीवरेदस्योपाधिकत्वात्तदपेक्षमश्वरत्वमप्योपाधिकत्वा मिथ्यासाक्षीचेता केवनेति लक्ष्ये स्यादि
 श्रुति सिद्धं तु पश्चिदासार्तं दाख्यं जलस्वरूपमेव वस्तु ससमुक्ता मती तस्मत्प्रापयति। श्वर्यमिति। साक्षादुपाधिं विना। ऐश्वर्यं द्विविधं स्यात्। भाविकं सोपाधिकं चेति
 तत्र निरुपाधिकं स्वपरमात्मनः स्वरूपभूतं मेव श्वर्यं स्यात्। भाविकं कसे कर्तृत्वं च। अतः प्राप्तादितत्र दी श्वरत्वाभावाद्युपाधिकं तत्र न भूतं च तत्रा दी दृष्टेनेन दर्शय
 मि अवबोधेति। सत्ता आदिशब्दार्थः। ननु बुद्धादीनामधिकारिणो साविरोधा एव श्वर्यं स्यात्। प्राप्तादिना प्रसिद्धं तत्त्वं निर्विरोधात्तत्त्वात्। दिसारी कृत्येनैवामपि
 परमात्मस्वरूपभूतेनैव श्वर्येण स्वोरातया न प्राप्ती श्वरत्वं तच्चैतन्मेव बोद्धव्यं। इत्येव दित्यभिप्रेत्याह। तेनेति। ईशतेनियामका भवति किं तस्य स्वरूपं स्वस्वपीत
 ननु तेषामेव श्वर्यं शानकर्मादिसाक्षी तत्र तस्याभिनिवृत्तं च तत्त्वं परमात्मस्वरूपमात्मकं स्यादित्यारी क्पनतने धापि शानकर्मादिजन्यं किंतु तदभिधीयंती जकारतम्यो
 योपाधिकं तत्र तम्यं नाना। त्वेति सुखादिदृष्टांतेनैव दन्नाद्वितीयं दर्शयति नित्यमिति। प्रियमोद प्रमोद अमोद वस्तु दर्शनं तामोपमोद न्यास्वरूपमस्तुत्वाभि
 र्यं जकारतः करणवृत्ति विरोधाः। प्रातिविंबितं सत् प्रातिविंबितं भूतमित्यर्थः। अन्त्यादि तिननेति चेत्त्यर्थः। इह लोकागमयोः। प्रातिविंबितं दी श्वरत्वं स न
 न्यादि तं च वदतीत्यनुषंगः। यथासुखस्य चेतन्यस्य च वस्तुनः कूटस्थे कर सस्वरूपत्वे चैतन्य करणपरिणामरूपेणाधिपु प्रातिविंबितं तदुपाधिकं तस्य
 त्रिनाशानां त्वनारतम्यं य पदे शशा एवमेव श्वर्यस्यापि स्वतो निरपेक्षत्वं कूटस्थत्वं तैरु रूपत्वं ससु ससुपाधि वरासापेक्षत्वादिन्यपेक्षता उपपन्न इत्य
 र्थः। तत्र माया प्रातिविंबितं मे श्वर्यं मन्त्रादि एतन्मते तस्य निर्विधे विवेकं तस्यैव श्वरत्वात्तदेष्वर्यस्येति तत्रापेक्षत्वं तत्त्वं त्वेति तत्त्वा योपाधि
 का निसमिष्टं यत्तत्त्वादिभिरुपाधिकं हिरण्यगर्भा ये श्वर्यस्य तत्त्वात्तिनाशानारतम्योपाधिका नित्यमप्येन पूर्वपक्षस्य चरमचरणार्थं विवक्तु
 ते। मायानिर्विष्टं कपुरिति। ईश्वरबो धः स्वतो निरपेक्षे श्वररूपबो धासा। एवः परमात्मा माया प्रातिविंबितं स न्यसमसमीशित व्यपेक्ष्यति र्कुशे श्वर्य
 गानुभवति। एष एव परमात्मा बुद्धि प्रातिविंबितं हिरण्यगर्भादिरूपः स न्य कतिपये मितव्या न्प्रातिविकरतं म्यान्वि नकादा चि के श्वर्यं वा न स्यादित्यर्थः
 तर्हि निरुपाधिकं परमात्मस्वरूपमात्मकं श्वर्यं तथा तस्या किं विवक्तुं द्रुप्युपाधिकं जीवे मा शुभरा क्य साक्षात् दशपदमेदसा साकारवतो बुध्यापु
 पाधि भेदेन सति विवित भावरहितस्य प्रातिविंबितं तत्त्वात् साक्षात् योगात् तत्त्वं निरुपाधिकं परमात्मभूतस्य तत्त्वरूपभूतं निरपेक्षे श्वर्यस्यापि को
 भाहत्वात्तत्त्वरूपानका मत्वे सिद्धिरित्याह। सत्यं कृत्येति। अर्थं तन्मिन्नुपवत्ता भावे पिकादा न्येन विरोधवत्त्वं। नती कानि रासायनि विरोध इत्युक्तं

रादिहैवदृष्टिप्रदेति संवंधः अधिक्रियतेनेनेसधिकारोविधिपुरुषसंवंधनिमित्तं सुष्यदोषधिसंजीवनकामनातत्काले सुष्यदोषधीनां ज्ञानां तत्र
 चरमा विवक्षा जीवनात् सी मन्वात्रार्थवद्विहैवस्याननुपत्ते नैतुजंगवैक कल्पनीयमिति भावः । नन्वतरीगसाधनानुष्ठानस्येहामुत्र वा विधा
 हेतुत्वनिमित्तवद्विहैगसाधनानुष्ठानस्यापि निमित्तं विविदिषाहेतुत्वैव कथं न चैतदस्ति अनादि भव परंपरायां के पुत्रिज्जन्मसु सर्वं वा वेदानुवचनाद्यनुष्ठा
 नवतामपि विविदिषाभावादिप्रातीक्य सर्वं वा समस्त प्रतिर्वै चकेदुरित निवर्तकानुष्ठानविशेषाभावादि विविदिषाभावस्य प्रतिपत्तये तन्निवर्तकं तदनुष्ठान
 विरोधमाह बहिरीति । मत्र स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं चेति भगवद्बचनात् एव सर्वगुरुः तत्तन्तस्ती एनमवश्यं कार्यमित्यभिप्रेत्यात्रो वयोरित्युक्तं किं पमा
 शमात्रविषयत्वं समर्पणस्य निमित्तमादिशुक्तं तर्हि तत्तरीगसाधनानामप्यनुष्ठेयत्वावरोधादी श्वरार्पणं कार्यमिति नेत्याह न तथेति । तथा बहिरीगवदी श्व
 रसमर्पणेनेत्यर्थः । अत्र च स्वयमेव नियामकं वदन्ति न पार्थिवकारिणा तुष्टिर्न श्रवणादि न तदुपकारकं किं तु विवेकैवैराग्यादि पूर्वकं सकैषणत्रया
 धिकारिणा तुष्टितं सदा काले तत्साक्षात्कारकृतमित्याह तदनुष्ठितमिति । कर्मणामी श्वरार्पितानां चित्रं सुध्यादिद्वारा शानहेतु त्वमित्यत्र भिसुत्रमान
 नाह भगवानिति । यत्करोषियदज्ञासि यज्जुहोषिष्ठासि यत् । यत्र पश्यसि को ते यतत्कुरु यमदप्ये लो मुभा मुभ फले रेव मोक्षये कर्मबंधनेः संन्यास
 योग मुक्तात्मा विमुक्तो भवति ये स्यात् । पश्चात्पाचरतः कर्म समर्थं प्रविलीयत इत्यादि भगवद्बचनमुक्तां ध्यानमिति सार्थः । तेषां वचनानां मुक्तां ध्यानस्य
 पूर्वत्वज्ञापनायास कृदित्युक्तं । अतरीगसाधनमी श्वरार्पणं कार्यमित्यत्र नानाभावा तेषां तेन विनापितत्वं धीहेतुत्वं युक्तमिति वैषम्यमाह । न तथं तदं
 गफले निरुद्धं कं विवक्षोति अनपेक्ष्येति तत्तद्वद्वद्वयमंतरीगसाधनो वपयंती ई विदितमिति सर्वैः । उक्तं विभागनियामिनी पुक्तिमप्याह अपि चेति । सक
 लं कर्म तिस्रैः वैधः । पाठांतरं वत्समर्पणं ध्यानुष्ठानं समसनी क्षुण्णकोश लं स्वभावतो वै धकलत्वं छुण्यः छुण्येन न वति पापः पापेन धर्मः जायते दुर्ध्वपाप
 रुरात्रमजे दध्यसादिवचनादवेगतेः तथा पितानां श्वरे सप्तविंशतिर्विधे तु विहाय चित्रं सुध्यादिद्वारा शानहेतु त्वमित्यत्र भिसुत्रमान
 नवः तदवस्था तन्माय कृत्यं ते कृत्यताः पर इति भगवता प्युक्तं । पश्चात्प्रा कर्मणो न्यत्र लोको य कर्मैव धनसदर्थं कर्मको ते य मुक्तसंगः समाचरेति । तस्मा
 उक्तं विचारो धीरे स एकोश लवतः सत्येवानुष्ठितं कर्म न बंधकं कुरुवति किं तु विनैः सुध्यादि कर्मैव न वनीति तथैव तदनुष्ठेयमित्यर्थः । ननु स्वभाव
 तो वै धहेतोः कर्मणः कथं न श्वरे सप्तविंशतिर्विधे परीत कार्यहेतुत्वं शक्ति विषयं ध्यायोगादिसाशक्याह तथा च तद्विनिर्दिष्टः दृष्टान्तप्रदर्शनाद्यैः । य
 धादि विविधाः केवलस्य स्वभावतो श्वरमरणोदहेतोरपि मध्यमं त्रादि मुक्तस्य पुष्टि जीवनादिहेतुत्वं न तथेति दपि चतनस्यर्थः । एवं बहिरीगसाधनस्य

शादेः स्वतो वंधहेतोर विविदिषायां पर्यवसानाये श्वरार्पणं ध्यानुष्ठानं कार्यमित्युक्तां तरीगसाधनस्य तत्वं धीजनना मय न तदपेक्षेति युक्तिर्नो दर्शयति वै
 यदि हेति । पत्रशमदमा दी तिसंवंधः । इह शास्त्रेन चै सस्मात्प्राकृतदिस्य आहार्यो चोवधारणे । बुद्धिः कलीतरपदार्थः । अत्र शमदमा ध्यानुष्ठाने शमादिम
 दनुष्ठितं श्रवणादीनां स्वतः फलान्तरहेतुत्वं मानाभावात्तद्वद्वद्वयमंतरीगसाधने ध्यानुष्ठानं पश्चात्तत्तत्तदनुष्ठानमात्रमेव तत्त्वज्ञानायापकरोतीत्यर्थः । संक्षेपवि
 स्तराभ्यामुक्तं ध्यामायं पसहति उक्तमिति तत्रांतरीगसाधने ध्यानुष्ठानं विविदिषाभावादिप्रातीक्य सर्वं वा समस्त प्रतिर्वै चकेदुरित निवर्तकानुष्ठानविशेषाभावादि विविदिषाभावस्य प्रतिपत्तये तन्निवर्तकं तदनुष्ठान
 विरोधमाह बहिरीति । मत्र स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं चेति भगवद्बचनात् एव सर्वगुरुः तत्तन्तस्ती एनमवश्यं कार्यमित्यभिप्रेत्यात्रो वयोरित्युक्तं किं पमा
 शमात्रविषयत्वं समर्पणस्य निमित्तमादिशुक्तं तर्हि तत्तरीगसाधनानामप्यनुष्ठेयत्वावरोधादी श्वरार्पणं कार्यमिति नेत्याह न तथेति । तथा बहिरीगवदी श्व
 रसमर्पणेनेत्यर्थः । अत्र च स्वयमेव नियामकं वदन्ति न पार्थिवकारिणा तुष्टिर्न श्रवणादि न तदुपकारकं किं तु विवेकैवैराग्यादि पूर्वकं सकैषणत्रया
 धिकारिणा तुष्टितं सदा काले तत्साक्षात्कारकृतमित्याह तदनुष्ठितमिति । कर्मणामी श्वरार्पितानां चित्रं सुध्यादिद्वारा शानहेतु त्वमित्यत्र भिसुत्रमान
 नाह भगवानिति । यत्करोषियदज्ञासि यज्जुहोषिष्ठासि यत् । यत्र पश्यसि को ते यतत्कुरु यमदप्ये लो मुभा मुभ फले रेव मोक्षये कर्मबंधनेः संन्यास
 योग मुक्तात्मा विमुक्तो भवति ये स्यात् । पश्चात्पाचरतः कर्म समर्थं प्रविलीयत इत्यादि भगवद्बचनमुक्तां ध्यानमिति सार्थः । तेषां वचनानां मुक्तां ध्यानस्य
 पूर्वत्वज्ञापनायास कृदित्युक्तं । अतरीगसाधनमी श्वरार्पणं कार्यमित्यत्र नानाभावा तेषां तेन विनापितत्वं धीहेतुत्वं युक्तमिति वैषम्यमाह । न तथं तदं
 गफले निरुद्धं कं विवक्षोति अनपेक्ष्येति तत्तद्वद्वद्वयमंतरीगसाधनो वपयंती ई विदितमिति सर्वैः । उक्तं विभागनियामिनी पुक्तिमप्याह अपि चेति । सक
 लं कर्म तिस्रैः वैधः । पाठांतरं वत्समर्पणं ध्यानुष्ठानं समसनी क्षुण्णकोश लं स्वभावतो वै धकलत्वं छुण्यः छुण्येन न वति पापः पापेन धर्मः जायते दुर्ध्वपाप
 रुरात्रमजे दध्यसादिवचनादवेगतेः तथा पितानां श्वरे सप्तविंशतिर्विधे तु विहाय चित्रं सुध्यादिद्वारा शानहेतु त्वमित्यत्र भिसुत्रमान
 नवः तदवस्था तन्माय कृत्यं ते कृत्यताः पर इति भगवता प्युक्तं । पश्चात्प्रा कर्मणो न्यत्र लोको य कर्मैव धनसदर्थं कर्मको ते य मुक्तसंगः समाचरेति । तस्मा
 उक्तं विचारो धीरे स एकोश लवतः सत्येवानुष्ठितं कर्म न बंधकं कुरुवति किं तु विनैः सुध्यादि कर्मैव न वनीति तथैव तदनुष्ठेयमित्यर्थः । ननु स्वभाव
 तो वै धहेतोः कर्मणः कथं न श्वरे सप्तविंशतिर्विधे परीत कार्यहेतुत्वं शक्ति विषयं ध्यायोगादिसाशक्याह तथा च तद्विनिर्दिष्टः दृष्टान्तप्रदर्शनाद्यैः । य
 धादि विविधाः केवलस्य स्वभावतो श्वरमरणोदहेतोरपि मध्यमं त्रादि मुक्तस्य पुष्टि जीवनादिहेतुत्वं न तथेति दपि चतनस्यर्थः । एवं बहिरीगसाधनस्य

समवायानोपलपदाधर्मासाधर्म्यविधर्म्यायोनत्वज्ञानतत्त्वकादात्मनत्वसाक्षात्कारादीश्वरोपासनासहितानवानावेवेष्टिदुष्टानां प्रागभावासहृ
त्रिः प्रच्यस्यमानः वैवर्त्यमिति। नैय्याधिकारस्तुप्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धांततर्कवैदिके एवैवाद्वाव्यवित्तं हेतुभासकलक्षणानि। नैय्य
हस्यानातोमुद्देशालक्षणपरीक्षाभिरात्मकारीरेदियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रत्यभावरूपलुद्धुखापवर्गारव्यज्ञादोविधप्रमेयनिर्णयणआत्मपूरमात्म
साक्षात्कारावधवलमनेननिदिध्यासनपूर्वकात्सबासनमिध्यासानांनवृत्तौतत्कार्याणामगद्वेषमोहाख्यानां निवृत्तिसतः। सत्कार्ययोः प्रवृत्तिपूर्वकयोध
त्राधर्म्योर्भेदमिहसतःपूर्वजित्कर्मणोकायवृहपूर्वकभोगेनक्षयात्स्वरीरीतरानाईनसुतोवासनालक्षणस्यैकविंशतिप्रमेदुखस्यात्यं नवि
मोक्षोऽप्रवृत्तिरित्येति। अपरेत्वेकभदिकुन्यायेतामसानमंतरेणापिसकलकर्मोद्दुलक्षणोपवर्गानि। विदुक्तान्ययोरुत्तुष्टमिन्नित्यानाम
उत्तुष्टमिन्नवागमिसुकुतदुक्तयोरनुसादाद्वतमानयोश्चोपभोगेनक्षयादेवरकाः किंरुकारितिन्यायेनतदात्मगतसर्वप्रागभावनिवृत्त्यास्यमेवभवती
त्याहुः। प्रागभावाअविवेदिककर्मोत्तुष्टानां द्विहितात्मज्ञानपूर्वकादेहेदियादिसर्वधर्मस्वमूलधर्ममिहपरिस्थितिमित्रप्राप्तिरित्येदलक्षणमोक्षम
न्यत्राभ्यस्तुज्ञानकर्मसमुच्चयादेवात्मनोअजबोधात्मकस्यनित्यज्ञानमित्यसुखचोदेति। नतश्चविशेषानपेक्षयानिसुज्ञानेनमित्यसुखाभिव्यक्तिमुक्ति
रित्याहुः। मानसज्ञानेनमित्यसुखाभिव्यक्तिर्वाताकिंकवदुखाभावमात्रमेववासुकिरित्यपितदीयाः केवित्। सारण्यास्तुप्रकृतिपुरुषविवेकादनाद्यविवे
कनिवृत्तौतंपुरुषप्रतिनिवृत्ताधिकारायाः प्रकृतेर्नपुनस्तंमोगायाप्रवृत्तिरिति। विधुखस्यैकाधनात्यंतनिरोधपरवत्तावतः केवलस्यपुनरप्य
केवलमिति। कानं ब्रह्मस्तुप्रकृतिपुरुषविवेकेनाभ्यासवैराग्यपरिपाकाधमनियमासनप्राणमात्रप्रत्याहारधारणध्यानसंप्रज्ञातसमाधिपू
र्वकात्सरमेश्वरप्रसादात्संयद्विधानांचित्तवृत्तीनां निरोधादेवधर्ममेवचराधितादसीप्रज्ञातसमाधेः केवलमिति। कल्पयति। त्रिदंडिनस्तुजीवब्र
ह्मलोभेराजेदमरूपेयशान्तकर्मसमुच्चयाभ्यासादेवकारणमकब्रह्मणिकार्यात्मकजीवस्यकर्मवासनासहितमेषांनिवृत्तिरूपमप्युक्तिरिति। वद
ति। ब्राह्मणपरमेश्वरेणयोगइत्यन्ये। सतरंगनिसरंगमेदेनसमुद्भवेविध्यवृत्ताधिकारनिर्धाररूपेणवस्थाद्वयब्रह्मणः परिकल्प्यज्ञानकर्मसमुच्चया
भ्यासादेवसाविकारावस्थापरित्यागेतन्निर्विकारावस्थाप्राप्तिरेवमोक्षइत्यपर। पाशुपतास्तुपयोक्तृपाशुपतधर्माभ्यासपरापराविमोक्षेणपरा
पतिस्तमीपगमनमेवपुनरावृत्तिरहितमोक्षमित्याहुः। एवंयथोक्तं। नकिंचिद्वैराग्यजनितादिष्टुप्रसादादिष्टुलोकागमनमेवमोक्षइ
तिवेष्टुवाः। धीवानि विद्याभुपासनेरर्चिशादिनागैलाहिरण्यगर्भप्राप्तिरेवमोक्षइतिहेरण्यगर्भः। ओषनिषदास्तुनिरतिशयाद्वपानंदबोधरु

पआत्मेवानाद्यविद्याभिरुपलक्षितोमोक्षरसावक्षतेअविद्यायाश्चदुखजडान्तरूपनिखिलद्वैतोपादानत्वादात्मत्वसाक्षात्कारेणनिवृत्तायांनस्यांतदुपादान
कस्यनिखिलद्वैतप्रपंचस्याज्ञादनादेश्वतस्याः पुनरुत्पत्त्यापादनस्यावश्यकत्वादात्मनिकुनिखिलदुखभिरुत्पत्त्युपपत्त्यनेतस्यवैवर्त्यमेसाधनानपेक्षतेपि
व्यजकृतमानाद्यविद्यावरणपनयेनवेदांतमहावाक्यकुरणकलास्वरूपसाक्षात्कारएवप्रतिवैधचतुष्टयरहितः साधनविषयभोगवासनाप्रमाणगतासंभावना
प्रमेयगतासीभावनाप्रमितिगतासीभावनाचोतिप्रतिबंधचतुष्टयेनत्रविषयभोगवासनायाः श्रवणमभूताः श्रमादयोनिवर्तकाः प्रमाणगतासीभावनायाः श्र
वणनिवर्तकप्रमेयगतासीभावनायाश्चनिवर्तकमननप्रमितिगतासीभावनायाश्चसाक्षात्कारोमीत्येवविधमवहारविशेषिन्यामिदिध्यासननिवर्तकमिहिरा
मादिसहितेनमुमुक्षुणागुरुमुपपत्तसमोक्षसाधनब्रह्ममेकसाक्षात्कारप्रतिबंधासंभावनादिनिवृत्तयेचतुष्टयस्यामीमांसयावेदोतवाक्यविचारः सांगप्रति
बंधानिद्वित्रिपयंतभाबर्तनीयरीताएवैविधवादिविप्रतिपत्तिव्याकुलस्यममेनरुतनमिराकरणेनोपनिषदमनमेवसम्यगुपपत्त्यासाधयेतिशिष्याभिप्रायः। अ
सविद्यायाः कर्मनगत्वेनमोक्षसाधनत्वेपिसाकं पापधर्मकायस्यसेतुदृष्टिवा दृष्टद्वारेणसहायांनरसापेक्षानेसाधयति। किंवास्वपतिपागहीनायां दोषायायेन
रज्जुचिह्निरिवाधिष्ठानांननिवृत्तिद्वारेणदृष्टेनैवासातोपादानीं। नितिनिवर्तयोतीतीसाधयतीति। संहितानस्यप्रश्नोत्तरमवतारयति। किंनिरस्तमि। केवलस्यव्याख्यानिरस्तमि
अथवाकेवलाकर्मप्रयोगानैतत्कृतप्रत्युगात्मनः प्रमाणद्वितिलेनामीपादिध्यानरूपरुतिवैलक्षण्येप्याभ्यासेक्षणादिवत्कर्मगतत्वमात्राविदुक्तंकेवलमिति। कर्मनि
गभूतेवप्रसंगात्मनिर्वाह्यमास्वप्नाभ्यासुपयोगिन्याः सहायसंपदापरिपुल्लेनप्रज्ञादेनासमुच्चितामोक्षमदृष्टद्वारेणविधनेकिंवातिरस्तवाप्तिसहायाद
द्वारेणवफुल्लमर्थयेदिनिर्वाकाधर्माबाह्येतिविशेषणत्वात्कृतस्यैवमात्राण्यापयोगिविचाररूपपरीक्षायेष्टोपितव्यः। एवसाधनविशेषगतेसैरायैउ
पन्यस्यतन्मिरासापक्षप्रयत्नेसापयन्तुहंप्रार्थयनेइति। एतत्साधनंअपिशब्दासकलचअवेतुसैहदिरासेनावधार्यीतुमहसुसहेप्रयतइत्यामीति। वा
हेतुरात्तंनिर्वायैमीयायेदकंनिधयंकुरुममोसादयनासापमानिकितुप्रार्थयेमनस्वकृपयाभक्षिममादि। येयधीर्वशीकृतचित्तः। नतुदयावताजवाशि
पभाशास्त्रानत्वमासहेतुकीव्यापारः कार्यरसातीत्यहंस्ववन्महीकरोति। एवमेवेति। दयामोर्तुतेरेतदेवउत्तमस्वभावः याद्विनेयजनस्यमहिधस्यदुष्टिद्वयद्वेन
सर्वधर्माकोदेननिर्विचिकित्तनरुत्तुज्ञातकिंोपज्ञानोसादनंतस्मात्स्वदयास्वभावस्वभावप्रसक्तैवत्वमायासीतो। क्वापिमानन्यशरणस्यज्ञानमुत्सादपि
ब्रमर्हसीत्यभिप्रायः। एवैस्तुनिपूर्वकप्रश्नेनपरितुष्टः प्रश्नहृमस्यापुनर्युक्तः प्रतिज्ञानीतेउच्यतेइति। तत्रसेनाचज्ञानस्यनिवृत्तितो न्यदत्यमपिकर्तृप्राकट्यादि
परमात्मप्रतीतेर्नीलिअज्ञाननिरुतिरेवसर्वप्रधीफलंअज्ञानकार्यनिवृत्तिस्तुकारणनिवृत्त्येतिप्रथमप्रश्नेनैव। धीः अधिष्ठानप्रमाअन्यदत्यमपिसाध

पियत्र दृष्टिस्तु रतिरेव किं न स्यादित्याशंक्य दृष्टांत एवासं प्रतिपन्न इति दृष्टिः हि दृष्टां स्यापि पशो कुरु प्रावय वा र्थयोगा देव प्रवृत्त पश्ये योगि का र्थस्व
 मनुष्यादि साधनानां विषयस्योपाधिना तस्य दृष्टेः चोरेव नियमितत्वेनातिप्रसंगाभावादित्युच्यतेत्याह अत्रापीति पत्रावपीत्यर्थः अत्राप्येव यवार्थयोगादित्य
 नेन सर्वार्थः अवयवार्थवैवविचित्र्यदर्शयति धातु रिति वाचकतया हरणस्येति शेषः हरते परत इत्यर्थः कर्तुं वाचकतया प्रसिद्ध इति शेषः एवमत्र त्ववो बोध्य
 मपेक्ष्यते वा विधातु कार्य निवृत्तिरुच्यते इत्युच्यते तत्र तत्तद्यथा दिवदविधा विरोधित्वेन निवृत्तिव्यवहारे तदपेक्षे वनस्यानन्तरस्य तद्विरोधित्वे
 व कल्पन चाविधादिप्रतियोगिकप्रतियोग्यसत्त्वापादकार्णवुक ध्वंसेन न कल्पे विना तस्य तद्विरोधित्वमुपपद्यते आत्मरूपाविधानि वृत्तिरनादिकात्वे अविधा
 दिना सह वर्तमानत्वात् तदसत्त्वापादिकानां स्मादात्मातिरिक्तत्वात् कल्पनत्वधीसाध्याऽविधादिध्वंसः स्वीकर्तव्यः स एव तद्वाहादिपदाभिलष्य इति चेन्न आर्णवुक
 कल्पे सत्यप्रतियोग्यसत्त्वापादकतायाः सत्कार्यवादिनां कुत्राप्यसं प्राप्ते पक्षत्वात् तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुभवमतः तत्स्य विधा विनतां हृदियस्मिन्निवे
 शितत्वादि वचनाद्वितीयाखंडे कुरुतामविधेव साक्षादविधातु कार्ययोरसत्त्वापादिकेति नागं तु कल्पेन कृत्यमस्तीत्यभिप्रेत्य तथापि किं विधावेदां वाका
 इत्युच्यते वा विधादिवाधने उक्तोक्तं विधायां किं अनेन विचारोऽप्युच्यते विधादेरनन्तरं स्थित्ययोगात् तत्प्राप्ते द्वापे यत्नान्तरानपेक्षणा
 त्वसर्वत्र तत्त्वादर्शनादिसाहचर्यमिति चेत् कालवस्तुविषयोऽनुभवः वेदावसानवचनादुच्यते इति सन्निविष्टासंवेधः अत्र एव तत्तत्तद्विधित्वेनाभावादेव
 किंचित्कर्मादिरूपे असौ अतुभवः उच्यते वनिरस्यतीति तत्त्व असत्कार्यवादानुपपन्नान्न अत्रानपेक्षत्वात् अत्रिदृष्टं विधाया अविधादिवाधने रपेक्षया
 विलंबे वा विचारानर्ह इति दृष्टांते न स्य दृष्टांति दीपस्तम इति तिर्यगिति निवर्तयति इह तमास्ति देवो भवतु स च मानः क्षणव्यवधिमात्रमपेक्ष्य भूत्वा वाति
 रयतीति संवेधः उत्पत्तिस्तत्त्वानन्तरं तत्त्वः क्षणव्यवधिः मात्र चातृतीयादि क्षणपेक्षा निरस्यते अत्र अन्यानपेक्षत्वे प्रतीत्यवगता विधित्वधिकरणे सत्र
 यो प्रसूतिव्यवहारावित्यर्थः तत्र सोऽज्ञानस्यापहंशो वाधिकायां विवादेन कार्य इति शेषः उच्यते तिर्यगतीत्यपेक्षया सः सधुरित्यभिप्रेत्यात्मतत्त्वज्ञाने स्वात्मस्य
 सतिरिक्तानपेक्षमेव तदविधाद्युपमर्दकतत्त्वापरोक्षज्ञानत्वात् तत्त्वज्ञानादितत्त्वज्ञानवदिति ज्ञानकर्म समुच्चये यद्यपि प्रतियोगिक इत्यभिप्रेत्य विमते स्व
 फले स्वज्ञानातिरिक्तपक्षे साधनत्वात् साक्षादविदित्याशंक्य तत्र कारमुपाधिः न च साधनव्यापकत्वेन तत्त्वज्ञानस्य व्यञ्जकत्वेन कारकत्वात् साक्षात्कारकत्वे हि त्व
 विषयस्योपसाधन्य तन्मातृकत्वात् कथं तु त्वेव कले तु स्वविषयैः प्रकाशित इत्यादि व्यवहारप्रतिषेधक साधनत्वेन त्वेति नित्योर्भेद इत्याशयवाना
 ह यत्कारकमिति प्रमाणज्ञानेन स्वफले स्वज्ञानातिरिक्तानपेक्षमित्यत्र प्रसक्तलक्षणे परं निनीयस्त्वस्य अत्रापदसाधन्य इति गमिष्याह प्रसक्तस्य त्र
 इति इदं स्वफलेन सातिरिक्तानपेक्षत्वेन संप्रयोगे पुरुषस्येति याणां बुद्धिजन्यमनप्रत्यक्षमिति सूत्रं अत्र ईदियाणां सानुविधमानेन विषयेण सत्र
 योगे सति निदीधसं प्रयोगे सतीति वायु तेष्वप्युक्तिमन्त इत्येवमित्यत्र अत्रापदस्य लक्षणे उच्यते योगात्तेन प्रमाणे स्वफले

जने वापेक्षते नान्यदिति शेषः तद्वत्त्वः उत्पत्तिमात्रेण विधाया अविधातु कार्यवाधकत्वेपि स्ववाधकत्वायोगात् तस्याधिकांतरं वाच्यं तस्या
 अवाधत्वे च द्वेतापत्तेः तत्र ज्ञानवस्थे साशंक्य स्वस्या अप्यविधाकार्णत्वा स्वयमेव वाधकतया आदिष्ठानचेतनमात्रपरिरोधान्न द्वेतापत्तिर्न वा
 अनवस्थेस्य विषयस्यैव वाधकतया विरोधित्वे वस्तुपरिरोधे च दृष्टांतमाह दग्धलेहेति दग्धलोहेऽसि क्रमं दग्धं शमय तत्स्वयं शमयति लोहे तु परि
 शिष्यते तद्वदित्यर्थः एवमविधानिरुक्तेः पंचमप्रकारत्वे चिरात्मात्रत्वे च विधादयमात्राधीनत्वे प्रतिपादनेन तु क्रौञ्चान कर्म समुच्चये यो निराकृतः इह ब्रह्म
 वेदब्रह्मेव भवतीत्यादि सास्त्रसिद्धब्रह्मात्मना लक्षणेन कावधि चतुर्विधक्रिया फलार्थं भवात्कर्मनिर्मुक्तयेन समुच्चययोगात् सभिधेयत्वात् कटस्थिति
 त्वात्मानुमानेन साधयति कटस्थित्येति सूत्रासमस्त विचारयोग्यत्वार्थः विधाया उद्देश्य फलत्वादि हि त्वेवार्थः तत्राप्येवमप्रकारा विधानिरुक्तेन
 व्यभिचारः उच्यते तिर्यगतीति पदार्थाकारण्येनः कुरुतामविधेव साक्षादविधातु कार्ययोरसत्त्वापादिकेति नागं तु कल्पेन कृत्यमस्तीत्यभिप्रेत्य तथापि किं विधावेदां वाका
 दिना सह वर्तमानत्वात् तदसत्त्वापादिकानां स्मादात्मातिरिक्तत्वात् कल्पनत्वधीसाध्याऽविधादिध्वंसः स्वीकर्तव्यः स एव तद्वाहादिपदाभिलष्य इति चेन्न आर्णवुक
 कल्पे सत्यप्रतियोग्यसत्त्वापादकतायाः सत्कार्यवादिनां कुत्राप्यसं प्राप्ते पक्षत्वात् तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुभवमतः तत्स्य विधा विनतां हृदियस्मिन्निवे
 शितत्वादि वचनाद्वितीयाखंडे कुरुतामविधेव साक्षादविधातु कार्ययोरसत्त्वापादिकेति नागं तु कल्पेन कृत्यमस्तीत्यभिप्रेत्य तथापि किं विधावेदां वाका
 इत्युच्यते वा विधादिवाधने उक्तोक्तं विधायां किं अनेन विचारोऽप्युच्यते विधादेरनन्तरं स्थित्ययोगात् तत्प्राप्ते द्वापे यत्नान्तरानपेक्षणा
 त्वसर्वत्र तत्त्वादर्शनादिसाहचर्यमिति चेत् कालवस्तुविषयोऽनुभवः वेदावसानवचनादुच्यते इति सन्निविष्टासंवेधः अत्र एव तत्तत्तद्विधित्वेनाभावादेव
 किंचित्कर्मादिरूपे असौ अतुभवः उच्यते वनिरस्यतीति तत्त्व असत्कार्यवादानुपपन्नान्न अत्रानपेक्षत्वात् अत्रिदृष्टं विधाया अविधादिवाधने रपेक्षया
 विलंबे वा विचारानर्ह इति दृष्टांते न स्य दृष्टांति दीपस्तम इति तिर्यगिति निवर्तयति इह तमास्ति देवो भवतु स च मानः क्षणव्यवधिमात्रमपेक्ष्य भूत्वा वाति
 रयतीति संवेधः उत्पत्तिस्तत्त्वानन्तरं तत्त्वः क्षणव्यवधिः मात्र चातृतीयादि क्षणपेक्षा निरस्यते अत्र अन्यानपेक्षत्वे प्रतीत्यवगता विधित्वधिकरणे सत्र
 यो प्रसूतिव्यवहारावित्यर्थः तत्र सोऽज्ञानस्यापहंशो वाधिकायां विवादेन कार्य इति शेषः उच्यते तिर्यगतीत्यपेक्षया सः सधुरित्यभिप्रेत्यात्मतत्त्वज्ञाने स्वात्मस्य
 सतिरिक्तानपेक्षमेव तदविधाद्युपमर्दकतत्त्वापरोक्षज्ञानत्वात् तत्त्वज्ञानादितत्त्वज्ञानवदिति ज्ञानकर्म समुच्चये यद्यपि प्रतियोगिक इत्यभिप्रेत्य विमते स्व
 फले स्वज्ञानातिरिक्तपक्षे साधनत्वात् साक्षादविदित्याशंक्य तत्र कारमुपाधिः न च साधनव्यापकत्वेन तत्त्वज्ञानस्य व्यञ्जकत्वेन कारकत्वात् साक्षात्कारकत्वे हि त्व
 विषयस्योपसाधन्य तन्मातृकत्वात् कथं तु त्वेव कले तु स्वविषयैः प्रकाशित इत्यादि व्यवहारप्रतिषेधक साधनत्वेन त्वेति नित्योर्भेद इत्याशयवाना
 ह यत्कारकमिति प्रमाणज्ञानेन स्वफले स्वज्ञानातिरिक्तानपेक्षमित्यत्र प्रसक्तलक्षणे परं निनीयस्त्वस्य अत्रापदसाधन्य इति गमिष्याह प्रसक्तस्य त्र
 इति इदं स्वफलेन सातिरिक्तानपेक्षत्वेन संप्रयोगे पुरुषस्येति याणां बुद्धिजन्यमनप्रत्यक्षमिति सूत्रं अत्र ईदियाणां सानुविधमानेन विषयेण सत्र
 योगे सति निदीधसं प्रयोगे सतीति वायु तेष्वप्युक्तिमन्त इत्येवमित्यत्र अत्रापदस्य लक्षणे उच्यते योगात्तेन प्रमाणे स्वफले

नेभिः पक्षे ततो ज्ञानं प्रवर्तत इत्यादिस्मृतिश्चोक्तं पारंपर्यमानमित्यर्थः। उक्तविधया कर्मणो पारंपर्येण मुक्तावुपयोग इव साक्षादुपयोगे ज्ञानाभावाच्च स
 मुक्तावुपयोगे इति चेत् तत्रापि तदर्थे साहचर्यं साध्यादिभिः निरूपितं प्रमेयज्ञानस्य तत्त्वकपोल कल्पितत्वात् साक्षात् कल्पितत्वाभावात् तदर्थमेतदुक्तं यत् करणमिति
 मतिरिति चेन्न कुर्वन् प्रकरणार्थमुपसंहरति। इति बहुश्रुतेति। सूत्रभाष्यटीका वार्तिककारा बहुश्रुता सैरुक्तैः साक्ष्येण निरूपितमित्यर्थः। महत्तन्निवि
 धपरिच्छेददर्शनं प्रत्युपगमिन्नेव ज्ञानो वदियं निरतिशयानंदरूपत्वात् अतीवहितं समस्तानर्थसंख्येयं चित्वा तन्ननुनात्र ब्रह्मेव निरूपितं समन्व
 मादेरपि निरूपितत्वादिसांकोतलिरूपेण स्य ब्रह्म प्रमित्यर्थत्वात् ब्रह्मेव प्राधान्येन निरूपितमित्यभिप्रेत्य तत्त्वमिति सद्यो मुक्तिफलत्वं मुख्य
 धिकादिशिव्यानुभवेति चेन्न निरुद्धं निरुद्धं न च स्यात्तु नवरव्या पकृतं च चैनं न वतारयति। एवं समन्वयेति। वेदो वेदनं तत्फलं मोक्षं सर्वदेतवाध्यमुख्य
 इत्यत्रातिपरिहाररूपं। तदुक्तीरेव दर्शयति। विद्विः विद्याविग्रहमिति। स्वप्रकाशादिदेकरसमित्यर्थः। उक्तमप्युक्तस्य परमात्मनः प्रतीचो
 भित्तत्वादेवानवभासो नापि यथापि हितत्वादिनिर्वाका निरासा योक्तं प्रतीचमिति। उच्चैस्तरा मित्यस्य हि तत्त्वमसि तत्त्वमसि मित्यनेन सर्वे ध्या
 धिधानस्योच्चैस्तरत्वं यत्तत्त्वमसि तत्त्वमसि। मुनिधिया श्रुत्यनुकूलं मनननिश्चितं विवेकधिया। मुञ्जात् रवीकाद्यादकवा सत्त्वः। कोशादन्तम
 याचानंदमयो तात्कारणकार्यरूपेण तत्त्वमसि विवेकधिया विवृतादिविधतया कृतादुक्तेति संबंधः। कोशादीनां चार्थकादिशक्त्या मनोबलभावेन दर्श
 नफलं प्रकटयति। कासीदिति। तथापि हेताभासस्यासंभावितस्यापि प्रतीते जीवित एव मुक्तिरनुभवसिद्धे साहचर्यामीति। प्रतिभासमानदेतस्या
 र्थक्रियासाधनार्थं निवारयति। दग्धेति। ननु देतदर्शने सन्निकृष्टं तद्विरुद्धं देतदर्शनात्तु न निरादना वेवाकर्षणं जीवन्मुक्तिरित्याशंकादेतस्य वास्तव
 तेन देतस्य चावास्तवत्वेनानुभूयमानत्वात् किंचिदनुपपन्नमित्याह अदेतमिति। अदेतं साक्षादनुभवतः करारविज्ञासमानमपि देतं न पूर्ववत्
 तीत्यत्र निदर्शनाह अहिनिर्वपनीयेति। अहिनिर्मेको हि त्यागात् पूर्वमहिना हमित्येव प्रतिपन्नं त्यागानंतरं तदभिमानं। हित एव प्रतीयते तथा
 शीयारारिरूपे देतो हर्ववदहं ममानिमानं मानं विहाय निश्चेदेदं भातीति परमासीत्यर्थः। मिथ्यात्वेन निश्चितं दर्शनात्तु नो फलितमाह एवंचे
 ति। विद्यामाह सा मयकारकमिच्छा मेवोच्छिन्नमिति तां वाचकमिति अदेतं वाचकमिति इदानीं मपि पूर्ववदेव देतमेवादेतं वाचकं किं न
 स्यादित्याशंका देतस्यालीकमोहबलावर्णेनो देतवाचकस्य दुर्बलत्वात् तस्य च परमार्थवत्त्ववगाहि विद्यासा मप्यावृष्टेनेन बलवत्त्वात् नैव

मित्याशयेनाह मोहादिति। अस्य अदेतस्य निर्मुक्तमज्ञानं दृष्ट्वा पूर्वमनुभूतं संसारं स्मरन् तत्र तस्योत्पत्त्यामाश्रयधियै प्रकटयति। आश्रयमिति।
 किमत्राश्रयं वस्तु तत्कल्पेणात्मन्यज्ञानादेतरूपानर्थोपपत्तेरित्याशंका अज्ञाननिवर्तकत्वं धीजनकमिदं पक्षकारणं पुनरेव तवाक्ये घनादि सिद्धेषु ज्ञान
 भावादज्ञानमुत्पत्तिरित्यत एव तदर्थमेवेत्याह। किमिमांशुति। इदानीं पूर्वश्रुतिवाक्येषु सत्त्वपंचम्यानिरेकाभ्यां तत्त्वोपाभावे कारणी निश्चित्याज्ञाना
 दिसंभावयन्नाश्रयधियै सज्जति। त्वत्वादर्थकतेति। पूर्वं संसारनिर्वेदपूर्वकं तादृशगुरुपस्य भावात् सत्त्वपि वेदांतवाक्येषु गुरुपदेशाधीनत्वं
 बोधाभावादज्ञानाधीनं हेताभिनिवेशेनादेतं परमार्थसदप्यसदप्यसंकुल्यमभूत् इदानीं तु गुरुप्रसादलक्ष्णं तत्त्वबोधेनादेतात्मनस्तमेव सदाभि
 प्रांतिमात्रसिद्धं तु कालत्रयेण सदिनिश्चितमित्यर्थः। आत्मत्वाभासरस्य पलाभस्याभावात् तत्रापि तव तो गुरो लदुत्तरुपधत्तुपकाराभावाद्भक्तिगुरः स
 रं गुरुयासनमवपावदायुर्मयौ कार्यतावतास्मिन्ने पितनो यो भवेदित्यभिप्रेत्याह यस्मात्तुपेति। साधिकारविषयप्रयोजनं वा स्वकृतिमुपसं
 हरन् तस्यामुमुक्षु निरुपादेयतां सत्त्वचयनस्याः सान्वयसंज्ञा माह संज्ञेति। तां कृतिं गंगासागरेण रुवन्तस्या मंगली प्रार्थयते अतिरिक्तेति। ना
 नावतासकलो बहुविधपदविन्यासकृता वतीत्यर्थः। पञ्चनाभस्य चरण कमलपो ६ पूरिग्राहिणी सती श्रोतसी घातश्रेयसउपसंघाते माहृत्स्य
 न्वयः। ग्रंथस्य सांप्रदायिकत्वं दर्शयितुं गुरोः स्वस्य च नाम निर्दिशन् ग्रंथोपसंज्ञिकत्वं दर्शयति श्रीदेवे श्वरेति। अंतो विभगवन् मस्काररूपं मंगलं मोचर
 ति। भुजंगमागेति। इहोक्ति विमोहयन्मनः परमानंदमनः सनातनः। गुणदोषभूतदेष एव नः सृणुत्योपदयस्व यं जनः॥ इति श्रीमहं सपत्न्या
 जकाचार्य श्रीविश्वेश्वरस्वरस्य श्रीपादशिष्य श्रीमधुसूदन सरस्वती श्रीपादकृता यो संक्षेपशरीरकटीका मोचतुर्थो ध्यायः॥ ॥ अं श्रीसद्गुरु र्जयति॥
 इयं संक्षेपशरीरव्याख्या लेखि मयामुदा। प्रीयतां तेन सशिबो गुरुमूर्तिः सदाशिवः॥ संवत् १७३३ चैत्रवद्य सप्तम्यां गुरो लिखितमिदं श्रीः

श्यामल काले ४०१

$\frac{91}{8}$

ॐ संक्षेपे यशारीरकम् ॥

$\frac{99}{2}$

१५०

+

॥ संक्षेपे यशारीरकटीका ॥

॥ अथ यशारीरकटीका ॥